

ТМ	Г. XXIV	Бр. 1-2	Стр. 91 - 107	Ниш	јануар - јун	2000.
----	---------	---------	---------------	-----	--------------	-------

UDK 316.7 E. MOREN

Оригинални научни рад

Примљено:

Никола Божиловић

Филозофски факултет

Ниш

ЕДГАР МОРЕН И АНТРОПОСОЦИОЛОГИЈА

Резиме

Autor ove studije ima za cilj da poznatog francuskog kulturologa Edgara Morena predstavi kao istra`iva~a na podru~ju socijalne antropologije i sociologije kulture. Morenova kulturolo{ka istra`ivawa objediwena su u nau~noj disciplini koju on naziva antroposociologija. Na tom planu on razmatra slo`ene odnose izmeju qudske prirode, dru{tva i kulture, koji su me|usobno ~vrsto prepleteni i nerazdvojni. Moren podvla~i snagu socijalnih i kulturnih determinizama, ali ne previ{a ni snagu bio-fizi~kih zakona koji se odslikavaju na planu dru{tva, kulture i civilizacije. Morenova istra`ivawa predstavqaju doprinos tzv. humanisti~kim naukama, ali u nau~nim diskusijama i raspravama ona nailaze na razli~ita, ponekad i protivre~na tuma~ewa. Autor ovoga ~lanka kriti~ki eksplicira Morenove socijalno antropolo{ke teze nastoje}i da ne naru{i wihovu autenti~nost.

Kqu~ne re~i: ~ovek priroda, antropologija, sociologija, tehnika, dru{tvene promene, Doga|aj, istorija, struktura, determinizam.

Mesto Edgara Morena (Edgar Morin) u nauci do danas je ostalo nedovoqno istra`eno. Morena }e od prilike do prilike svojatati i filozofi, i sociolozi, i (socijalni i kulturni) antropolozi, ali }e mu, opet, sujetno okretati le|a upu}uju}i ga (zlurado) wegovim kolegama po bazi~noj {kolskoj kvalifikaciji - istori~arima, geografima, pravnicima. Ne ulaze}i u podru~ja drugih nauka, mi }emo ovde poku{ati da osvetlimo teorijsko-metodolo{ke doprinose E. Morena koji mogu biti

plodni za razvoj sociologije kulture, te antropologije socijalnog i kulturnog usmerewa.

Budu}i da je stvarala { tvo Edgara Morena okrenuto naj-
{ iroj problematici ~oveka, dru { tva, kulture i civilizacije,
ono se mo `e zahvatati sa vi { e strana (aspekata). Nas ovde i
sada zanima Moren - socijalni ant ropolog i Moren - sociolog
kul ture. Zato }emo wegov opus sagledavati prevashodno sa sta-
novi { ta ovih nauka, poku { avaju}i da iz tih istra ` ivawa izvu-
~emo, ekspliciramo i komentari { emo i one ideje koje je ovaj
mislilac dao mo `da samo latentno, u naznakama i nagove { ta-
jima. U svakom slu~aju je Morenov doprinos dru { tvenim i tzv.
humanisti~kim naukama mnogo ve}i od onog koji mu se trenutno
pripisuje. On *par excellence*, pripada istaknutoj grupi nau~nika
koji izu~avaju dru { tvo (*social scientists*). Zato Morenovo delo u
korpusu dru { tvenih-humanisti~kih nauka predstavqa stalni
izazov.

1. Misao u vremenu

Od op { tih biografskih podataka ista}i }emo one
najva `nije. Edgar Moren ro|en je 8. jula 1921. godine u Parizu.
Diplomirao je istoriju i geografiju, a potom i pravne nauke.
Kao ~lan ilegalne Komunisti~ke partije Francuske u~estvo-
vao je u Pokretu otpora od 1942. godine. Od oslobo|ewa do 1950.
godine bavio se politi~kim radom i `urnalistikom, da bi iste
godine postao istra `iva~ u Nacionalnom centru za nau~na
istra `ivawa (C.N.R.S), a zatim i u Centru za sociolo { ke
studije (C.E.S) u Parizu.

Posle prve publikovane kwige pod naslovom Nulta
godina Nema~ke (*L'An zero de l'Allemagne*, 1946) objavio je niz
zapa `enih dela, zna~ajnih za antropologiju i sociologiju i ne-
ke wihove discipline. Hronolo { ki }emo pobrojati najzna~aj-
nija dela u tom smislu:

~ovek i smrt (L'Homme et la mort, 1951), *Film ili ~ovek iz mašte*
(*Le Cinema ou l'homme imaginaire*, 1956), *Zvezde (Les Stars*, 1957), *Duh*
vremena, t.1 (L'Esprit du temps: Nevrose, 1962), *Maj 68: Breša (Mai 68:*
La Breche, 1968), *Žagor u Orleanu (La Rumeur d'Orleans*, 1969),
Ljudska priroda: izgubljena paradigma (Le Paradigme perdu: la nature
humaine, 1973), *Duh vremena t.2 (L'Esprit du temps: Necrose*, 1975),
Priroda prirode (La Nature de la nature, 1977), *Kako izići iz 20-og*
stoleća (Pour sortir du XX eme siecle, 1981), *Kako misliti Evropu*
(*Penser l'Europe*, 1987), *Politika civilizacije (Une politique de*
civilisation, 1997).

Malo je pisaca, naučnika i istraživača kod kojih je za razumevanje vlastitih dela neophodno znati pojedinosti iz njihovih biografija. Kod nekih je to potrebno da bi se objasnio njihov celokupan opus, motivi i resori istraživanja. Edgar Moren je jedan od takvih - retkih autora čija je naučna i istraživačka misao u mnogome, čini se presudno, zavisila od događaja na socijalno-kulturnom planu koja su (događaja) često vodila njegovu emociju, a donekle i njegovu misao. Ta determinacija, međutim, nije (bitno) umavila Morenov urođen i istančan smisao za brižantne analize - čoveka, istorije, društva, civilizacije i kulture. Njegova kritička analitičko-sintetička misao uvek je bila misao u vremenu, pa je zato važno hronološki sagledavati i iz istorijsko-socio-kulturne situacije promisliti. Ta misao ne sadrži neku egzaktnost fizikalne prirode, ali ona ni u kom slučaju nije proizvođa da bi se mogla strpati u raftere čiste publicistike (kakvih je pokušaja bilo, tu i tamo). Neizbežno je kategorisati Morena kao naučnika strogo određenog profila jer on, u zavisnosti od situacije, može pripadati krugovima teoretičara raznih usmerenja: filozofskog, antropološkog, sociološkog i psihološkog. U jednom periodu svoga rada on je u svoja antropološka istraživanja inkorporisao rezultate fizike i biologije.

Dosad rečeno nipošto ne znači da je Moren bio puki eklektičar. Njegova misao je prevashodno socijalno i kulturno antropološka, a ostali naučni postupci i rezultati su tu da dopune ili argumentuju određene antropološke teze.

Na stvaralaštvo E. Morena gleda se različito i oprečno - poev od divjewa i bezrezervnog uvažavanja, preko sumnjivosti i uzdranosti, pa sve do poricanja njegovog značaja u nauci. Za to postoje mnogi razlozi, a rekli bismo da se jedan od značajnijih krije u samoj ličnosti ovoga znalca - mislioca i erudite. On, naime, iz svojih zapažanja i istraživanja teško briže lične emocije i impresije, što ostavlja utisak da su njegove knjige pisane na esejski način, da su isušile lirski intonirane i da spadaju pre svega u publicističku literaturu. Pri tome se gubi iz vida da brojni Morenovi stavovi imaju određenu teorijsku podlogu, a da su njegove knjige nastale uz korišćenje bogate naučne literature-istorijske, antropološke, sociološke, psihološke, pa čak i prirodno-naučne. U tom smislu impresionistička kazivanja Morena nipošto ne ugrožavaju njihovu teorijsku važnost. Naprotiv. Ona samo povećavaju komunikaciju i dijalog sa širokim čitačkom publikom.

Za razumevanje Morenove antropološke misli, rečeno je, važno je poznavati neke detalje iz njegove intelektualne

biografije koju je u mnogome obeležilo istorijsko vreme. Time se mogu približiti razjasniti njegove lične dileme, promene stavova i vrednosnog rasuđivanja. A na osnovu toga se, opet, mogu izdvojiti neke faze u Morenovom misaonom i intelektualnom sazrevanju koje je teklo uporedo sa sazrevanjem sveta - civilizacije i svetskih kultura, i pregrupisavanjem odnosa na makro i mikro planovima (političkim, geografskim, kulturnim). Za tu priliku uputno je slediti izvode iz autobiografskih kazivanja koja je Moren izneo u Prologu za kwigu *Kako misliti Evropu*.

Dakle, Moren - wim samim.

On iznosi da u detinstvu od vaspitawa nije primio "nikakvo religiozno ni usko usmereno kulturno nasleđe", ali da je iz svog "jevrejskog iskustva" dobro upoznao ponižewe i uvrede koje se nanose drugima. Socijalno-političke prilike učinile su da okrene leđa Evropi i prikloni se planetarnim idejama: "Dugo vremena sam bio "antievropčanin"... Pripadao sam Pokretu otpora i tada sam bio komunista".¹

Za pristupawe komunizmu definitivno ga je opredelio pad Francuske i upad nemačkih trupa u SSSR. Vremenom mu je postalo jasno da je taj komunizam bio stalinistički i on ga je iz tih razloga odbacivao. Međutim: "Novegostvo je bilo moj mati-ni mit, a rat mi je otkrio da je SSSR bio njegov branilac". Ciq pristupawa komunizmu takole je bio kosmopolitski - "Rat je bio svjetski, a ulog sloboda svijeta".

Morenu se, po sopstvenom kazivanju, svaka evropska ideja činila pretesnom, pa je novogostvu davao povlačenje položaj u odnosu na domovinu. Na određen način on je Evropi, kako sam kaže, odavao pošt osporavajući je. Domovina ga je pozivala na "osporavawe nacionalizma" i na "kosmopolitsko osećawe", a "evropski humanizam (me) vukao preko evropske provincije u ime univerzalnog"² Već tada je on ovekavideo u njegovoj najčistijoj antropološkoj perspektivi, pa je njegovoj viziji smetao svaki partikularizam i nacionalizam.

No, u dubini duše on je ipak osećao neizbrisive tragove kulturne Evrope, tragove Montewa (Montaigne), Paskala (Pascal), Rusoa (Rousseau), Prusta (Proust). Opet, ništa mawe značajni od Molijera (Moliere) nisu mu bili [ekspir (Shakespeare) i Servantes (Cervantes), [eli (Shelly) ili Helderin (Hölderin). Značajniji od Balzaka (Balzac) ili Flobera (Flaubert) bili su mu

¹ Edgar Morin, *Kako misliti Evropu*, Svjetlost, Sarajevo, 1989, str. 7.

² Isto, str. 8.

Tolstoj i Dostojevski. ^ak je i na nema~ku kulturu i tradiciju, i pored nacizma koji se tamo ukorenio, gledao sa puno iskrenog odu{evqewa. "Tol iko sam voleo wema~ku muziku, poeziju i mi-sao da nikad nisam mogao, ~ak ni u najcrwim trenucima hitlerovske vladavine, ni u naj`e{ }im ~asovima Pokreta otpora, identi f i kovati Wema~ku i nacizam".³

Me|utim, ni pogled s druge strane nije mu se ~inio opti-misti~kim. Hladni rat i "staqinisti~ko zale|ivawe Evrope" su, po wegovom mi{qewu, razbili Evropu na dvoje. Stvarnost je bila jedno, a ideal i ne{to sasvim drugo. U godinama od 1948 - 1951. "sve vi{e sam opa`ao vapiju}u protivrje~nost izme|u ideje komunizma i stvarnosti koja je nosila to ime".

Planetarna misao, me|utim, jo{ uvek nije napu{tala Morena. Po{to je kona~no shvatio da je u SSSR-u pod Staqi-nom vladala `estoka diktatura, nije mu bilo te{ko da "ne-uprqan napusti komunisti~ku partiju" budno paze}i da ne izgu-bi "ono univerzalno: smisao ~ove~anstva". Od 1956. do 1962. go-dine Moren je direktor i aktivni saradnik u reviji za dru{t-vena i nau~na pitawa *Arguments* (od 1962. *Communications*) u kojoj "planetarne misli" posve}uje Tre}em svetu i izjavquje da je "zaqubqenik sveta".⁴

Kultura je ona kqu~na kategorija kroz koju on mo`e da sagleda posebno u op{tem i univerzalno u pojedina~nom. Pre-ko we Moren tih godina uvi|a da je, na wegovu radost, kultura Evropqana po~ela da se planetarizuje. Slede}a wegova misao nabijena je tim odu{evqewem: "U Parizu sam tako|er otkrio Kurosavu koji je u sebi ujedinio ono {to me najdubqe poga|a: beskona~no milosr|e jednog Dostojevskog, tragi~nu objek-tivnost jednog Shakespearea i epski smisao jednog Ejzen{tajna".⁵

Moren na zanimqiv na~in opisuje svoje pribli`avawe Evropi. Naime, 1962-63. godine on do`ivqava jedan obrat, za vreme boravka u Wujorku kada je do{lo do raketne uzbune na Kubi. Tada ga "mater inska" ose}awa uveravaju da je ipak ostao u "evropskom dreme`u" i on se sve vi{e `eli vratiti u "Doulce France". Vi{e nije bio prot iv Evrope, budu}i da su evropske zemqe, putem dekolonizacije, gubile pqa~ka{ki karakter.

Ali, jo{ uvek nije za Evropu. "Za{to danas biti evropski kada `ivimo u planetarnom prostoru- vremenu koje se suzilo do krajwih granica"?

³ Isto, str. 9.

⁴ Upor. isto, str.15.

⁵ Isto, str. 16.

I pak, Moren i sam priznaje da se wemu doga|alo lagano i nesvesno bu|ewe za Evropu. To se zbivalo posle 1970. godine kada je shvatio da Evropa vi {e ne simbolizuje imperijalizam, ve} da i sama postaje "plen novih imperijalizama": s jedne strane ameri~kog ("hegemonisti~ki") i, s druge, sovjetskog (koji je tada jo { uvek napredovao u svetu). Posle naftnog {oka 1973. godine i otkri}a da smo postali "bolesnici kojima je uskra}ena infuzija" Moren se, kako veli, osvestio i - potresao.

"Postao sam Neo-Evropqanin jer sam vidio bolesnu Evropu i op {te ponavqawe wene agonije." Ali, ta wegova hroni~na bole}ivost (opet emocije!) nije uticala na slabqewe univerzalnih te`wi niti razlagawe onoga "humusa na kome je svaka kultura proizvela dio mene samoga".⁶ Dakle, evropska svest koja se Morenu dogodila nipo {to nije zna~ila odbacivawe planetarne svesti.

Kako onda misliti Evropu? Javqaju se te {ko}e kada Evropu posmatramo sa nekog mesta izvan Evrope (recimo, iz Amerike), ali isto tako je te {ko opa`ati je s nekog posebnog mesta u Evropi (iz Francuske, na primer). Napokon, te {ko je misliti Evropu po~ev od Evrope, a izbe}i idealizaciju i isprazno samodopadawe. Opet, zbog wenih istorijskih slabosti ne treba i}i ni u idealizaciju svake kulture samo zato {to nije evrpska. Nikako i}i putem pojednostavqivawa kroz idealizaciju, apstrakciju i redukciju, ve} je neophodno Evropu pojmiti kao "jedan Kompleks (complexus: ono {to se zajedno tka) ~ija je osobenost da, bez stapawa, povezuje najve}e raznolikosti, nerazdvojno povezuje protivnosti".⁷ Komplexnost, kao i kompleksnost Evrope, je kqu~ni pojam Morenovog dela *La Nature de la nature*.

"Svoje jedinstvo Evropa ima samo kroz mnogostrukost. Ono {to plete weno jedinstvo, koje je i samo pluralisti~ko i protivrje~no, to su interakcije naroda, kultura, klasa i dr`awa".⁸

I na kraju, jedno konstruktivno metodolo {ko uputstvo samog autora. Da bismo razumeli kako evropsko jedinstvo po~i-va na nejedinstvu i raznovrsnosti, Moren predla`e met od dijalo {kog na~ela razumevawa: "To zna~i da ono {to tvori jedinstvo evropske kulture nije jevrejsko-hri { }ansko-gr~ko-rimska sinteza ve}, ne samo komplementarna, nego i konkurentska i

⁶ Upor. isto, str. 17.

⁷ Isto, str. 19.

⁸ Isto, str. 20.

antagonisti~ka igra ovih instanci od kojih svaka ima svoju vlastitu logiku: u tome je upravo njihova dijalogika." Tu je re~o, naizgled, antagonisti~kim strujama koje postaju komplementarne da bi stvorile jedno delatno jedinstvo.⁹

Hronologija Morenovog "mi { qewa Evrope" istovremeno predstavlja evoluciju njegove intelektualne (i ideolo{ke) svesti koja se nije odvijala neovisno od određenih socijalnih i kulturnih događaja u Evropi i svetu. Moren, međutim, nije puki hroničar tih zbivanja; ona mu samo slu`e za dopunjavawe i zaokru`ivawe misli o ~oveku i njegovoj kulturi, a ta misao te~e od njegovih najranijih spisa. Pitawa koja on postavlja su op{ta sociolo{ka, te socijalno-civilizacijska i kulturno antropolo{ka pitawa tipa: {ta je ~ovek? odakle on na Planeti? koji je smisao njegovog postojawa? po ~emu se on razlikuje od drugih `ivotiwa? {ta je dru{tvo? {ta je kultura, a {ta civilizacija? koje su socijalne determinante kulture? ima li smisla govoriti i o indeterminizmu (igri) kada je re~o ~oveku, civilizaciji i kulturi? O~igledno je da se sva ova pitawa na neki na~in zdru`uju sa op{tim, filozofskim pitawima ~oveka, njegove individualne i socijalne egzistencije.

Na ova i druga pitawa Moren u svojim delima nudi niz originalnih odgovora koji nisu uvek jednozna~ni niti strogo konvencionalni. Razmi{qaju}i o ovim pitawima on iz zemskog univerzuma ne izuzima ni sebe samoga, jer po wemu se ne mo`e razmi{qati o ~oveku i njegovoj sudbini ne misle}i i o sebi samome. Autor zagovara ume}e mi { qewa o vlastitoj misli i ka`e: "Treba da misle}i mislimo sebe, da spoznaju}i spoznamo sebe."¹⁰ Zbog svega toga Morena mo`emo uvrstiti u najzna~ajnije teoreti~are i analiti~are ~oveka, dru{tva, civilizacije i kulture dvadesetog veka.

2. ^ovek - priroda, kultura, dru{tvo

Neophodno je na po~etku ista}i da Edgar Moren prirodu, kulturu i dru{tvo shvata kao integralne, dakle praktički nerazdvojne, attribute ~oveka. Tako se navedeni naslov (^ovek-priroda, kultura, dru{tvo) na neki na~in protivi njegovom shvatawu totalnog ~oveka. No, ovde je re~ samo o teorijsko-nau~nom i strogo uslovnom razdvajawu ovih entiteta.

^ovek se u naj{irem zna~ewu te re~i (a to zna~i u antropolo{ko-biolo{kom, sociolo{kom i psiholo{kom zna~ewu)

⁹ Upor. isto, str. 21.

¹⁰ Edgar Morin, *Kako izi}i iz XX stolje}a*, Globus, Zagreb, 1983, str. 94.

nalazi u samom centru nau~nih istra`ivawa E. Morena. Zna~ajni~iji po~eci tih istra`ivawa vezuju se za wegovo rano delo ^ovek i smrt (1951), a odre|ene nau~no zrelije (pre)formulacije pojma ~oveka i nauke o ~oveku ili antropologije nalaze se u kasnijim radovima, posebno u delu *Izgubljena paradigma: ljudska priroda* (1973) i tetralogiji *Metoda* (*La Methode*, 1977-1991). Na Sapirovo odre|ewe ~oveka kao " ~as pojedina~no, ~as dru{tveno" Moren dodaje i " ~as biolo{ko" bi}e, `ele}i da poka`e kako razdvajawe pojmova: pojedinac, dru{tvo, vrsta uni{tava wegov permanentni me|usobni odnos. Osnovna intencija ovog istra`iva~a, a ujedno i osnovni problem, je ponovno uspostavljanje i ispitivanje onoga {to se u tom razdvajawu izgubilo- sam taj odnos. Tendencija je, dakle, u tome da treba ponovo uspostaviti vezu izme|u pojedinca i dru{tva (kulture), a to jednovremeno zna~i povezivanje biolo{ke i antroposociolo{ke ravni istra`ivawa.

Moren nagla{ava da time ne `eli da svede antropologiju na biologiju, niti da ~ini nasilnu sintezu najnovijih nau~nih znawa. On sam tvrdi da je hteo da poka`e kako empirijsko spajawe izme|u @ivotiwe i ^oveka, te Prirode i Kulture zahteva da se ^ovek shvati kao "trojni pojam":

pojedinac ∇ dru{tvo
vrsta

"u kome se ~lanovi ne mogu svoditi jedan na drugoga ili jedan drugome podre|ivati".¹¹

Poznat i antropolog je svestan da odnosi izme|u ~oveka i prirode podle`u dubokoj dijalektici, da su oni promenjivi, ponekad i protivre~ni, ali u svakom slu~aju evidentni, nesumjivi i konstantni. "Izme|u ^oveka i Prirode pomirewa upola uspijevaju, propadaju i ponovo zapo~iwu"<sup>12</sup> - ka`e on. Ideju ~oveka on, me|utim, vezuje za pojam humanizma koji je navodno skovan u XIX stole}u, a ozna~ava "pokret duhovne rehabilitacije i moralne promocije ideje ~oveka-subjekta, a sa wim i sopstvenu religiju sa izvornim Trojstvom: Qudski Rod, Individuum, ^oveanstvo. Humanizam na taj na~in postaje " ~ovekova religija".

Zanimqivo je, a na neki na~in i paradoksalno da Moren u razvoju nauka vidi i ugro`avawe temeqa humanizma - razvoj

¹¹ Cit. prema: Edgar Morin, "Duh doline", *Ideje*, Beograd, br. 8/79, str. 96; {ire o tome videti: E. Morin, *La Methode*, tome I, Paris, Editions du Seuil, 1977, pp. 9-24.

¹² E. Morin, *Kako izi}i iz XX stolije}a*, Globus, Zagreb, 1983, str. 94

nauka je na putu da redukuje mesto i veličinu čoveka u Univerzumu kada naučnici determinizam i objektivizam, poriču i svaki subjekt i svaku slobodu, bude potkopao temelje humanizma. "Determinizam, objektivizam i disciplinarna podjela, koji su preplavili humanističke nauke, prognali su iz njih svaku ideju individuuma, autonomije, subjekta, a samu ideju čoveka učinili su nekorisnom".¹³

Važno je istaći da u ovoj viziji biva potpuno odbačena ideja apstraktnog humanizma kojim je čovek predstavčen tako da izmišle biološki stvarnosti. Na ovaj način shvaćen humanizam, nastao u periodu krize duhovnih osnova naše civilizacije, od čoveka je načinio "natprirodnu sintezu". Rečeno je o čoveku kao vrednosti po sebi, gde se čovek suprotstavio životu, a kultura prirodi. Čovek je na taj način, po Morenu nepravедно, bio predstavčen kao "zamena za Boga stare religije" - bio je obogotvoren i uzdignut na nivo "jedinog subjekta u jednom svetu objekata". Moren s pravom kritikuje ispraznost ovakvih vizija u kojima do izražaja dolazi hibridnost filozofije humanizma, a mi danas živimo zapravo u krizi takvog humanizma.¹⁴

Ovaj originalni, nadahnuti, a katkad i kontroverzni mislilac ne propušta da naglasi kako je njegov pristup antropološko-sociološko-biološko orijentisan. U tom smislu on nastoji da prevlada sva metafizička razgraničenja prirodnog i kulturnog u čoveku: "Nasuprot onome što proizilazi iz radova sociologistički i kulturalistički nastrojenih teoretičara (...) priroda i kultura nisu razdvojene jednim zidom, nego su povezane neraskidivim spletom neprekidnih i isprekidanih tokova". Pozitivno je da se u ovakvim stavovima iskazuje uporna borba autora protiv svakog imperijalizma u nauci i isticanje sveukupne povezanosti prirodnih, društvenih i kulturnih pojava. Tako nas Moren upućuje na radove iz psihosociologije koji navode na zaključak "da je većina kulturnih obeležja postala u zametku u životnjskim skupinama(? - N.B.), i da se kultura nije odjednom pojavila, kao veličinsvena struktura, naroluana od glave do pete kao kakva Minerva, nego da je čoveka konstruisao jedan bio-kulturni dijalektički razvoj".¹⁵

Protivnici se antagonističkom razdvajaju životne i čoveka, te prirode i kulture, Moren nalazi da tehnika posre-

¹³ Upor. isto, str.73-74.

¹⁴ Videti: Petar @ivadinovi}, "Razgovor sa Edgarom Morinom", Ideje, Beograd, br.8/79, str. 113.

¹⁵ Edgar Moren, Čovek i smrt, B I G Z, Beograd, 1981, str.15.

duje između ~oveka i prirode. Skloni smo da zajedno sa wim ustvrdimo da je tehnika jedan od relevantnih segmenata ~ovekove kulture. Bez tehnike i tehni~kih izuma ne bi bio mogu} napredak ~ovekove individualizacije i kultivizacije.

U stavu da "tehnika omogu}ava ~oveku da u praksi zagospodari svetom i samim sobom" autor se, vaqda nehotice, prik-lawa pristalicama tehnolo{kog determinizma. Sav proces individualizacije ~oveka bio je omogu}en pre svega razvojem tehnike koja je "osloba|ala oskudice", a samim tim obezbe|ivala "dokolicu" (to jest spokojno u`ivawe, igru, estetski do`iv-qaj). Tehnika je u svom osobenom kretawu predstavqala "delatnost koja je ~oveka, odvajaju}i ga od prirode, osamostaju}i ga od we, ~inila sli~nim woj, pa je samim tim uspostavila vezu između uwe i wega".¹⁶

^ovek se, pi {e Moren, potvr|ivao u prirodi tako {to je ovladao wome, a u isti mah i samim sobom. Tako je priroda postala "objektivna" u smislu da su wene strukture pokazivale sli~nosti sa strukturama tehnike, a istovremeno i kao ~ovekova svojina kao predmet, kao ~ovekova stvar na koju on deluje. U tom smislu mo`e se govoriti o "antropo-kosmomorfizmu tehnike" koji je tehnicu omogu}avao da daje qudski lik prirodi, a kosmi~ku snagu ~oveku.¹⁷

Moren se u svojim delima neprestano zala`e da doka`e tezu da je ~ovek i "totalno biolo{ko" i "totalno kulturno bi}e", to jest da je sa stanovi {ta wegovog nastanka on "prirodan posredstvom kulture i kulturn po prirodi". Zato i pojave koje pripadaju najvi {e biologiji, pripadaju najvi {e i kulturi; na primer: ra|awe, umirawe, pla~, smeh, jelo, seks...

U radovima ovog teoreti~ara ~ovek se sa antropolo{kog stanovi {ta defini {e kao "bio-kulturno bi}e". Sama hominizacija je, po wemu, rezultat kompleksnog procesa prirodnog karaktera. Dru{tvene promene de{avaju se uporedo i uz ekolo{ke, anatomske i geneti~ke promene. Ne treba zaboraviti da su preci dana{weg ~oveka `iveli u nekim oblicima dru{tvenosti, to je re}i u dru{tvima koja su opstajala i razvijala se posredstvom lova, u dru{tvima u kojima je ve} postojala podela rada između `ena i mu{karaca... Na taj na~in je interferencija vi {e faktora u~inila da se u jednom momentu kristalizuje kultura, odnosno "skup znawa koja nisu geneti~ki uro|ena i koja se ~uvaju pomo}u duha i jezika". Time Moren poku{ava da

¹⁶ Isto, str. 102.

¹⁷ Upor. isto, str. 102-103.

doka`e tezu da biolo{ka evolucija ~oveka nije mogla da se ostvaruje do posredstvom kulture kao neke vrste oslonca. On se sla`e sa tim da je vrednost ogromnog mozga neosporna, ali samo u funkciji kulture. Jer, ako qudi sa velikim mozgom budu ostavqeni bez kulture, oni }e po na{em autoru postati "du-{evni debili".¹⁸

Pojava ~oveka, nastanak ~oveanstva, kao i po~etak `ivo-ta uostalom, za Morena je jedan veliki Doga|aj koji se razla`e uz lan~ani niz doga|aja i uz zna~ajno u~e{ }e genetsko-kulturne dijalektike. Ta dijalektika je obele`ena pojavom oru|a i jezika i ona omogu}ava da se sa ~ovekom evolucija preobra`ava u istoriju. Antropolo{ki i sociolo{ko-istorijski gledano, ona ne}e prestati da bude fizi~ka time {to }e postati psiho-socio-kulturna.¹⁹

U doba kosmopolitizma masovne kulture, dakle u najnovije vreme, dolazi do nagrizawa lokalne, eti~ke, dru{tvene, nacionalne, generacijske, polne, obrazovne barijere i do izmi{qawa univerzalnih tema i ideja. Wihov nosilac bi po Morenu mogao biti tzv. univerzalni ~ovek", jedna vrsta univerzalnog *anthroposa*". Zna~ajno je da te`wa masovne kulture za univerzalno { }u otkriva i prvobitnu univerzalnost. Prema tome, univerzalni ~ovek (neki budu}i "kosmopitek") nije samo ~ovek zajedni~ki svim qudima, ve} ~ovek koga razvija civilizacija koja te`i univerzalnosti. Te`wa ka univerzalnosti, zakqu~uje Moren, temeqi se "ne samo na elementarnom *anthroposu*, ve} na dominantnom toku planetarne ere".²⁰ Sva ova problematika ~oveka, wegovoga dru{tva i kulture ulazi u {iroko podru~je antropologije i antropolo{ki utemeqene sociologije kulture - antroposociologije.

3. Antropologija i sociologija kulture

Morenova dela mogu se razlo`iti na dva osnovna pristupa: konceptualno-teorijski (antropo-sociolo{ki) i fenomenolo{ki. Jedno lice ovoga diptiha predstavqaju istra`ivawa od 1950. godine koja su na potezu izme|u teorijskog bio-antropo-sociolo{kog smera (^ovek i smrt → Izgubqena paradigma → Metoda), a na drugom polu su ispitivawa fenomena (linija od Nulte godine Nema~ke iz 1946, preko Duha vremena do dela

¹⁸ Videti: @ivadinovij}/Morin, str. 125-126.

¹⁹ Upor. Edgar Moren, Duh vremena 2 - Nekroza, BIGZ, Beograd, 1979, str. 59.

²⁰ Edgar Moren, Duh vremena 1 - Neuroza, BIGZ, Beograd, 1979, str. 51.

posle 1960: Maj 68: Bre { a ili @agor u Orleanu). Sam autor nagla {ava da se ovde zapravo radi o dva me|udeluju}a vida jednog te istog istra`ivawa. Zna~ajno je zapaziti da se u sredi {tu svih Morenovih teorijsko-istra`iva~kih preokupacija nalazi ~ovek i pitawa vezana za problematiku humanizma i kulture. Sva ta pitawa obuhva}ena su u antropologiji, sociologiji i ostalim naukama o ~oveku.

Kompleksan pristup *anthroposu* ne zatvara vidike ovom autoru ni kada je u pitawu ~ovek u kome se prepoznaje vrsta sa svim posebnim obele`jima: vrsta koja se slu`i oru|em (*homo faber*), vrsta koja misli-razmi {qa (*homo sapiens*) ili vrsta koja ima sposobnost govora (*homo loquax*). Moren u pojedinostima ide ~ak dotle da pronaje i *homo cinematographicusa* koga, kako ka`e, od *homo sapiensa* odvaja tanka opna. Sli~na onoj {to odvaja `ivot od svesti.²¹

U vezi sa razmatrawem pitawa osnovnih postulata ~oveka, Moren dolazi do odre|enih sazawa u vezi antropologije kao najop {tije nauke o ~oveku. Evo wegovih zakqu~aka: 1) "Antropologija je nauka o ~oveku kao pojavi". Ona, dakle, nije usko podru~je jedne nau~ne discipline ve} predstavqa jedinstvenu celinu koju tvore sve nauke o ~oveku. Eksplicitno re~eno, "za razliku od onih nauka koje tu pojavu ra {lawuju na delove koje diskurzivna misao prou~ava, antropologija ne vidi u istoriji, psihologiji, sociologiji, ekonomiji itd, odvojena podru~ja nego sastavne delove ili dimenzije jedne celovite pojave". Ovu nauku on upore|uje sa biologijom u smislu da obe zapravo predstavqaju fenomenologiju: treba da prou~avaju jedan pojavni svet, a isto tako i da otkrivaju principe na kojima on po~iva; 2) I antropologija se, kao sve nauke uostalom, treba razvijati du` dve ose-jedne, koju predstavqa struktura, i druge, koju predstavqa istorija. "Za {to bi antropologija trebalo da bude jedina nauka koja s prezirom odbacuje istoriju?" - pita Moren; 3) Tre}i postulat, koji se nadovezuje na prethodni, glasi: "Antropolo {ki principi deluju u prostoru i vremenu". Wime se antropologiji pribavqa toliko potrebna konkretnost, egzaktnost i nau~na zasnovanost, koje kod nekih antropologa bukvalno ne postoje. Antropolo {ki zakoni se, zarad nau~ne valorizacije, moraju situirati u prostoru i vremenu; 4) Geneti~ka antropologija (jo { jedna antropolo {ka disciplina) nastoji da otkrije specifi~ne organizatorske ili dinami~ke principe

²¹ Videti: Edgar Moren, *Film ili ~ovek iz ma {te*, Institut za film, Beograd, 1967, str. 5.

koji pokazuju kako na ~ovekove unutra { we mogu } nost i deluju razne okolnosti, doga|aji i slu~ajnosti; 5) Peti postulat je povezan sa tendencijom da se dovede u vezu "kosmolo { ka istorija s biolo { kim ogrankom" i "biolo { ka istorija s antropolo { kim ogrankom". U pitawima ~oveka nije slu~ajno, smatra Moren, da su hemija i fizika "oplodile biologiju", a zanimqivo je (i dosta problemati~no) wegovo stanovi { te "da } e biologija, kada se bude jo { razvila, jednog dana mo } i da obogati sociologiju"²² (sic!).

U kontekstu povezivawa bio-fizi~ke, socilo { ke i antropolo { ke sfere ovaj francuski antropolog univerzalnih interesovawa smi { qa jedinstven naziv za nauku kojom se bavi: antroposociologija. Ako se ~ovek shvati kao bi } e kulture, a kultura tuma~i u socijalnom kontekstu, onda bismo se usudili da o Morenovo antroposociologiji govorimo u terminolo { koj alternaciji sociologije kulture; u tom vidokrugu kompleks kultura-dru { tvo determini { e ~ak i fizikalne pojave.

Tu se otkriva kru`ni karakter odnosa: Fizika → biologija → antroposociologija (i od posledweg ka prvom). U vezi sa tim on podse|a na staru istinu da ne postoje "tela koja nisu mi { qena". Duh koji misli i poima (posmatra~ koji posmatra) nerazlu~iv je od jedne kulture, to jest od jednog dru { tva hic et nunc. "Svako znawe, ~ak i ono koje u najve } oj meri pripada fizici - veli Moren - biva dru { tveno determinisano. U svakoj nauci, ~ak i u onoj koja je do najve } e mere fizi~ka, postoji jedna antroposocijalna dimenzija. Zbog toga se antroposocijalna realnost projektuje i urezuje u samo srce fizi~ke nauke". Ovde se o~igledno `eli prevladati jaz izme|u nauka o prirodi i nauka o ~oveku i otvoriti vidik prema "fizi~koj realnosti nauka o ~oveku" i "dru { tvenoj realnosti nauka o prirodi". Kriti~ki se pristupa nau~noj nezainteresovanosti za najobjektivniju kategoriju saznavawa: kategoriju onoga koji saznaje. Nijedna fizi~ka (prirodna) nauka nije `elela da prizna svoju qudsku prirodu niti da upozna svoje kulturno poreklo.

Pozitivno je da Moren ukazuje na nu`nost povezivawa prirodnih i dru { tvenih (kulturnih) nauka. Me|utim, on i sam postaje svestan ~iwenice da kru`ni karakter odnosa: fizika → antroposociologija (i od posledweg ka prvom) "poprima oblik vrzinog kola" i dovodi do logi~ke apsurdnosti, { to sve skupa zatvara jedan "pakleni krug".²³

²² Detaljnije o ovome: E Moren, *^ovek i smrt*, str. 11-14.

²³ Videti: E. Morin, *Duh doline*, str. 97-98.

Za sociološki misao je interesantno da E. Morenoveka shvata kao biće kulture, a kulturu kao neodvojivu odrednicu svakog društva. Time on daje doprinos utemeljenju sociologije kulture kao fundamentalne sociološke nauke. Već sama sintagma "antroposociologija" nagovestava njegovu okrenutost ka ispitivanju esencijalne socijalno-kulturne dimenzije i ovekov vrste.

U samom shvatanju pojma kulture Moren pokazuje izuzetnu fleksibilnost i preokupiranost socijalnim komponentama kulturnog života. Kultura je po njemu "lažna obojenost", "režim" i "režim" koja samo na prvi pogled daje utisak jedinstvenosti, vrstine i uravnoteženosti. Uistinu, pojam kulture je u naukama ovekome i svakidašnjem govoru mračan, neizvestan i mnogostruk. Autor u tom kontekstu govori o višesmislova reči "kultura". Postoji antropološki misao gde se kultura suprotstavlja prirodi i obuhvata sve što ne proishodi iz urođenog ponašanja. Po drugoj antropološkoj definiciji isto tako široko se u kulturu uključuje sve što ima neki smisao, dakle sve ljudske delatnosti, počev od jezika.

Etnografski misao ovekome kulturu suprotstavlja tehnologiji, okupljanju i norme, vrednosti, verovanja, obrede, modele ponašanja. Sociološki misao reči kultura, po Morenupak, kupi ostatke koje nisu usvojile druge nauke i on obuhvata psiho-afektivnu oblast, ličnost, "osećajnost" sa njihovim socijalnim dodacima. Ovaj misao suđen je na ono što se podrazumeva pod tzv. kulturnom kulturom. Moren na kraju navodi etiko-estetički misao kulture, to jest shvatanje koje kulturu identifikuje u oblasti klasičnih društvenih nauka, u kulinarnosti i umetnosti. Ovde se "kulturno" etički i elitistički suprotstavlja "nekulturnom". U sociološkoj teoriji kulture ovoga istraživača dobro se zapaža da reči kultura s jedne strane ide od totalnog smisla do suženog smisla, a s druge strane se proteže od antropo-socio-etnografskog do etiko-estetičkog smisla. U ovu koncepciju takođe se uključuju strukturalni (modeli strukturalne lingvistike) i egzistencijalni misao kulture, u kojima se povezuje "egzistencijalna tmina" sa "strukturirajućom formom".

Višedimenzionalno shvatanje kulturne stvarnosti kod Morena je prisutno i u njegovoj opštoj podeli kulture na wenonajviše ili najobuhvatnije značenje (kultura suprotstavljena prirodi) i onaj njuže (kulturna kultura). Ili, sa sociološkog stanovišta značajna je i distinkcija na kulturnu kulturu (elitnu) i masovnu kulturu. Moren sasvim ispravno zapaža da je savremeno društvo polikulturno, što je reči da u njemu istovre-

meno prebivaju i koegzistiraju: klasi~na kultura koja je othranila kulturnu kulturu, nacionalna kultura, religiozne i politi~ke kulture, masovna kultura. Osim toga, u svakoj nacionalnoj kulturi, ka`e on pozivaju { i se na Lewina, postoje bar jo { dve kulture. To stanovi { te implikuje klasni karakter kulture.²⁴

No, osim { to je ukazivao na razdeobe kulture, Moren je jo { i vi {e poznat po tome { to je zagovarao ideju o integrativnom karakteru kulture, o kulturi kao svojini svih. Re~ je o te`wi ka antropo-kulturnom dru {tvu koje zagovara uni {tewe kulturne kulture, { to bi zapravo predstavqalo kulturnu revoluciju (Maj 68: Bre {a). Kroz taj proces se zapravo obrazuje novi sistem kulturne kulture na na~in i analogan i razli~it od starog. Od ove ideje nazna~ene ve} u drugom tomu Duha vremena jo { je zanimqivija ideja o op {te~ove~anskoj kulturi koja je mo`da utopijska, ali svejedno - ona kulturologe ne ostavqa ravnodu {nim. Po svemu sude}i, Moren u ovoj ideji vidi izlaz iz socijalne krize na globalnom planu. "Moramo nastojati da stvorimo nove generi~ke ideje, ideje zahvaquju}i kojima }e se roditi, `iveti i opstati nova i bogata kultura"- pledira on. "Nije rije~ samo o tome da pronajemo ideje u sklopu vlastite kulture, ve} prije svega da zajedni~ki proizvedemo kul t uru koja pripada cijelom ~ovje~anstvu. To je zadatak budu}nosti ako budu}nost postoji" (podvukao N. B).²⁵

U vezi sa tim mogu se postaviti brojna pitawa po~ev {i od onoga da li je takva kultura uop {te mogu}a. Ako jeste, da li bi ona predstavqala "lonac za topqewe" kulturnih (nacionalnih, klasnih, verskih) posebnosti? Ako nije, kako je mogu}a afirmacija kulturnih osobenosti u tako univerzalnom kulturnom modelu?

Vaqa ista}i da u definisawu kulture Moren jasno distingvira wene antropoloko i socioloko attribute, ali uz priznavawe wihovog me|udjelovawa odnosno postojawe univerzalnih kulturnih ~iwenica koje transcendiraju prostor i vreme. Tako po wemu postoji "jedna kul t ura" koja, u odnosu na prirodu, odre|uje "~isto qudske osobine biolo {kog bi }a zvanog ~ovek" (antropoloko {ki miqe), a na drugoj strani postoje posebne kulture "u zavisnosti od epohe i dru {tva" (socioloko {ki okvir). "Jedna kultura predstavqa kompleksno telo normi, simbola, mitova i slika koje pro`imaju jedinku, uobli~avju ins-

²⁴ Op {irni je o tome u: E. Moren, Duh vremena 2, str. 87-93.

²⁵ E. Morin, *Kako izi}i iz XX stolije}a*, str. 214-215.

tinkte, usmeravaju emocije. To pro`imawe se ostvaruje putem mentalnih razmena projekcija i identifikacija, vezanih za simbole, mitove i slike kulture, kao i za mitske ili stvarne li~nosti (preci, junaci, bogovi) koje ovaplo}uju wene vrednosti".²⁶ Ova definicija nabijena je socijalno-psiholo{kim i kulturno-antropolo{kim zna~ewima, ali kada se ve`e za odre|eno istorijsko vreme, dru{tvo ili epohu ona postaje sociolo{ki validna i operativna.

Moren kao veoma bitan isti~e zna~aj metoda ili pristupa fenomenu kulture ("Ono {to nas u~i da u~imo je metoda"). On uvi|a da pristupi mogu biti oskudni, jednostrani i nesposobni da shvate svu {irinu ovog fenomena. Stara shvatawa su, na primer, bila sklona da prenaglaise izuzetnu prirodu i svetost kulture. Prihvataju}i i hipertrofiraju}i wene magijske osobine ona su je u stvari pretvarala u mit. Na drugoj strani autor uo~ava tendenciju sociologije da pravi obrnutu gre{ku i da "kulturu svodi bilo na socijalne dimenzije, bilo na jednu od tih dimenzija".²⁷ Time se Moren deklarirae kao istrajan borac protiv antropologizma, sociologizma i svih drugih "izama", toliko pogubnih za razvoj svake nauke.

Iz velikog broja definicija kulture koje autor daje nepretenciozno, a ~ime bitno doprinosi odre|ivawu i specifikowawu predmeta kulturolo{kih nauka, vredno je izdvojiti definiciju izwu~enu iz triptiha: kultura - dru{tvo - pojedinac (generacija). Ona je eksplicitno fundirana na kulturnosociolo{kom stanovi{tu, a po woj se "kultura (se) javqa kao generativna celina neophodna za stalnu auto-reprodukciju u svakom pojedincu, u svakoj generaciji, da bi se sama nastavila i time nastavila i pojavnu organizaciju dru{tva".²⁸

Insistiraju}i na revolucionisawu ideje kulture, Edgar Moren zapravo daje li~ni prilog definisawu predmeta sociologije kulture po kome se dru{tvo odre|uje polaze}i od kulture i obratno. Time se on pridru`uje plejadi istaknutih sociologa kulture kao {to su E. Dirken (Durkheim), M. i A. Veber (Weber), V. Pareto, T. Parsons koji su, svako na svoj na~in, u kulturi videli teme q i sudbinu dru{tva.²⁹ Svojim pristupom

²⁶ E. Moren, Duh vremena 1, str. 13.

²⁷ E. Moren, Duh vremena 2, str. 115-116.

²⁸ Isto, str. 240.

²⁹ Detaljnije o fundamentalnim pretpostavkama nauke sociologije kulture videti u mojoj studiji Sociologija kulture: prolegomena, a naro~ito u poglavqu pod naslovom Kulturne determinante dru{tva (Narodne novine, Ni{, 1998, str. 181-217).

Moren doprinosi daqem relativizovawu marksisti~ke struk-
turisti~ke postavke o primatu infrastrukture dru{ tva ("ba-
ze") nad suprastrukturom ("nadgradwom") u kojoj je simpli f i-
kovan sam pojam kulture, a ova tretirana kao epi fenomen soci-
jalnih kretawa. Poznati kulturolog, o kome je ovde re~, o kul-
turi eksplicitno iznosi: "Ova ne}e vi {e biti estetski talog
dru{ tvene stvarnosti, zabava u slobodnom vremenu, odraz i
epi fenomen, jednostavna suprastruktura (...) Kultura kao celi-
na na~ela, normi, pravila, modela javqa se kao generativno in-
fra-tkivo na{ ih dru{ tava koje usmerava, daje oblik svako-
dnevnom `ivotu, na{ im li~nim `ivotima..."³⁰

Ovakva shvatawa unapre|uju sociolo{ ku teoriju kulture,
ru{e anahrone poglede, svakojake zablude i ideolo{ke predras-
ude; postavqaju fleksibilnije okvire shvatawu socijalno-
kulturnog determinizma; daju prostora za ispoqavawe i oprav-
danih indeterministi~kih tuma~ewa u kojima kultura nije spu-
tana, ve} ima slobodan i ne uvek predvidiv tok. Edgar Moren je
jedan iz plejade istaknutih kulturologa koji su dali zna~ajan
doprinos a firmisawu ovih principa, a time utemeqewu i raz-
voju sociologije kulture.

Nikola Božilović, Niš

EDGAR MORIN AND ANTHROPOSOCIOLOGY

Summary

The author of this study aims to present a well-known French culturologist Edgar Morin as a researcher in the field of social anthropology and sociology of culture. Morin's culturological investigations have been unified in a scientific discipline he calls anthroposociology. Engaged in this area, he considers complex relations among the human nature, society and culture which are tightly interwoven and inseparable. Morin underlines the power of social and cultural determinisms, but does not fail to see the power of bio-physical laws reflected on the society, culture and civilization. Morin's investigations are a contribution to the so-called humanistic sciences, but in scientific discussions and debates they come accross different, sometimes contradictory interpretations. The author of this paper critically explicates Morin's social anthropological theses, trying not to impair their authenticity.

Key words: man, nature, anthropology, sociology, technics, social changes, event, history, structure, determinism.

³⁰ E. Moren, Duh vremena 2, str. 249.